

bewind in 1797, en over de pogingen van enkele Nederlandse en Belgische broeders in de jaren 1830-1840 om het klooster te herstichten. In het tweede deel wordt nader ingegaan op de bronnen. In zijn studie over het *Liber Patrum* – de kroniek van het broederklooster – toont C. Dols aan dat dit document niet enkel rijk is aan feitelijke informatie, maar dat het tevens zijn lezers wil impregneren met een bepaalde visie op het dominicaanse kloosterleven. Het derde deel behandelt de artistieke nalatenschap van de dominicanenorde in Sittard. K. Ottenheym beschrijft hoe de architectuur van de Sint-Michiels(klooster)kerk op compacte wijze aan de pastorale eisen van de katholieke reformatie beantwoordde, en hoe men zich hiervoor baseerde op dominicanenkloosters in het huidige België, vooral dan op dat van Mechelen. De actuele relevantie van het dominicaanse verleden wordt in de verf gezet in voor- en nawoord van R. Dinklo – provinciaal overste van de Nederlandse dominicanen –, door een bijdrage over de voortgaande devotie in Sittard tot de H. Rosa van Lima (P. Boselie), en door een presentatie van de dominicanessen van St. Cecilia, een Amerikaanse congregatie die sinds 2014 een gemeenschap in de Limburgse stad heeft (M.-A. Mueller). Zeker in zijn aandacht voor verschillende tendensen in de historiografie en de complexiteit van het bronnenmateriaal is deze bundel een *must-read* voor vorsers van het katholieke religieuze leven in onze contreien in de Nieuwe Tijd. [ANTON MILH]

P.W.F.M. Hamans, *Het pastoraal concilie van de Nederlandse kerkprovincie (1966-1970) en het bisdom Roermond in de jaren zestig*, Utrecht/'s-Hertogenbosch, De Boog/Betsaida, 2018; 328 blz., € 19,90, ISBN 9789062570737.

Het is vijftig jaar geleden dat het Pastoraal Concilie van Noordwijkerhout (1966-1970) kardinaal Alfrink naar Rome stuurde om een ontkoppeling van het priesterlijk ambt

en het celibaat voor de Nederlandse kerkprovincie te arrangeren. Deze mislukte missie en de daarop volgende bisschopsbenoemingen zijn het startsein gebleken voor de slepende polarisering in de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland. Zou deze polarisering ook de reden kunnen zijn dat er weinig over het Pastoraal Concilie geschreven is? Want welk perspectief op dit omstreden kerkelijke experiment kies je? H. kiest in zijn boek (impliciet) voor het perspectief van de behoudende minderheid op het Concilie. In de eerste elf hoofdstukken, die gaan over de periode van voorbereiding tot de vierde plenaire vergadering, belicht hij de ondermijning van het leergezag van theologie en hiërarchie door het Pastorale Instituut van de Nederlandse Kerkprovincie (PINK) onder leiding van W. Goddijn. In het merkwaardige twaalfde hoofdstuk zet H. plotseling de traditie van het celibaat in de kerk uiteen, waarna hij de hoofdstukken dertien tot en met vierentwintig uittrekt voor de celibaatskwestie, om in het verlengde daarvan de balans op te maken over het Concilie. Als blijkt dat vrijwel de gehele vergadering vóór ontkoppeling van ambt en celibaat is, twijfelt de behoudende minderheid aan de representativiteit van de plenaire vergadering en beschuldigen zij Goddijn ervan dat hij via de media de publieke opinie manipuleert. Op prikkelende wijze laat H. daarin de spanningen rondom de 'gezagsuitoefening in dialoog' zien. Toch brengt hij door zijn eenzijdigheid in perspectief en onderwerp niet het gehele spanningsveld in kaart. Dat hangt samen met zijn keuze om zich wat betreft primair bronnenmateriaal te beperken tot de handelingen van het Pastoraal Concilie en de archieven van de Limburgse clerus. Meer aandacht voor bijvoorbeeld de betrokkenheid van katholieke maatschappelijke organisaties bij het Pastoraal Concilie zou aantonen dat het Concilie over meer ging dan alleen de celibaatskwestie. Als een van de mogelijke perspectieven op het Concilie is H.'s boek echter de moeite waard: het is tegelijkertijd een uitnodiging aan theologen en kerkhistorici om die

andere perspectieven op het synodale experiment van de Nederlandse kerkprovincie te laten zien. [SIMON BEENTJES]

E. Stump, *Atonement* (Oxford Studies in Analytic Theology), Oxford, Oxford University Press, 2018; 538 blz., £ 60.–, ISBN 9780198813866.

Met dit dikke boek over de verzoeningsleer (*atonement*) rondt S., eredoctor van Tilburg University, een drietal samenhangende grote studies af. *Atonement* verwijst voortdurend terug naar *Aquinas* (2003) en *Wandering in Darkness* (2010), waardoor duidelijk wordt dat zowel het denken van Thomas van Aquino als de theodicee nauw gelieerd zijn aan S.'s nieuwe en tegelijkertijd klassieke interpretatie van het leerstuk van de verzoening. Ook dit is een studie in de wijsgerige theologie waarin geloofsinstemming – waar de auteur wel in deelt – niet gevraagd noch verondersteld wordt. Het boek kent vier delen. Het eerste deel bespreekt waaraan een goede verzoeningsleer moet voldoen en het vierde deel evalueert of dat in de beide voorgaande delen gelukt is. Het hart van de studie wordt gevormd door het tweede en derde deel, respectievelijk gewijd aan het doel van de verzoening, door S. steevast *union* genoemd, en aan hoe dat doel bereikt wordt met het lijden en sterven van Christus en de overgave van de mens. De benadering van S. is tegelijkertijd klassiek en vernieuwend. Klassiek is haar gebruik van de tweenaturenleer (Dogma van Chalcedon), haar gerichtheid op het denken van Thomas van Aquino, haar gesprek met de satisfactieleer van Anselmus en haar bespreking van de genadeleer van Eckhart. De beide laatsten wijst ze vierkant af, omdat Anselmus' benadering geen recht doet aan de liefde van God en omdat Eckhart geen recht doet aan de eigenheid van de mens. Een denken als dat van Thomas is voor S. leidend: het obstakel voor de verzoening zit niet in God, maar in de mens, en een menselijk leven in genade

vernietigt het menselijke verlangen niet, maar keert het ten goede. Ofschoon ingewikkeld, omvangrijk en verwijzend naar eerder werk is deze studie door de heldere opbouw, het voortdurende hernemen en samenvatten, het bespreken van mogelijke tegenwerpingen en het uitvoerige gebruik van voorbeelden bijzonder toegankelijk. S. maakt gebruik van de uitkomsten van recent autisme-onderzoek (*shared attention* en spiegelneuronen). Ze spreekt niet alleen over schuld, maar ook over schaamte, niet alleen over rechtvaardiging en heiliging, maar ook over volharding. Ze biedt een uitdagende interpretatie van de kruiswoorden (Ps 22) en van de verzoeking van Jezus in de woestijn in combinatie met het gebed in Getsemane. Het begrip overgave keert telkens terug en het offerbegrip gaat ze niet uit de weg. Uitzonderlijk, indrukwekkend, monumentaal. [HENK SCHOOT]

P.J. Griffiths, *Christian Flesh* (Encountering Traditions), Stanford, Stanford University Press; 176 blz., \$ 25.–, ISBN 9781503606746.

De openingszin vat het boek goed samen: het is een 'speculatieve theologische schets over menselijk vlees in het algemeen en christelijk vlees in het bijzonder' (xi). Daarmee begint een rit in een intellectuele achtbaan die bij vlagen net zo irriteert als dat hij op een (productieve wijze) probeert. Helaas zonder veel verwijzingen naar literatuur en met een incomplete bibliografie. De manier waarop G. zich in het theologische landschap positioneert, is goed af te lezen aan de Bijbel die voor hem normatief is, namelijk de *Nova Vulgata* van 1986. Zijn oecumenische sensitiviteit schiet tekort, zo blijkt in bijvoorbeeld deze stelling over de eucharistie: 'Christenen moeten aangaande Christus' ten hemel opgevaren vlees twee dingen onderschrijven. Het eerste is dat het ten hemel gevaren vlees zich aan de rechterhand van de Vader bevindt, wat door Schrift en belijdenis veelvuldig bevestigd wordt; het tweede is dat het ten hemel opgevaren